
Андрэй Хадановіч

...Беларусь — брацкія могількі талентаў,
уласнаручна закапаных у пясок...

Беларусь у еўрапейскай пясочніцы

Два кароткія эсэ

Гандлёўцы паветрам

Беларусь – краіна на скразьняках Еўропы.

Сны пра страчаную радзіму й вечнае вяртаньне да яе падарожнікам-Адyseем – у крыві беларусаў. Прынамсі, у тых з нас, хто хоць нешта чуў пра гэтага мараплава. Таго самага, што, як вядома, аднойчы ледзь не даплыў да сваёй Ітакі, ды ня ў час заснуў, паклаўшы пад голаў мех з вятрам. Спадарожнікі развязаў мех – і вяртаньне на радзіму зацягнулася. Так і беларускія інтэлектуалы: сьняць айчыну на самым фінішы свайго вяртаньня, а пад галавою – шумяць скразьнякі.

Беларусы – нацыя паэтаў выразна паветранай стыхіі. Кіданьне словаў на вецер, ловы ветру дый іншыя марныя марнасьці даўно зрабіліся ў нас калі не нацыянальным спортам, дык сталым заняткам. З будаваньнем паветраных замкаў справа выглядае нашмат лепей, чым з адбудоваю

якіх іншых. І нават прафесійныя лірыкі – людзі, якія па азначэнні маюць дазвол на рызыкаўныя палёты, – пакрысе становяцца аб’ектамі жартаў. Маўляў, усе мужыкі – казлы, а паэты – казлы з крыламі.

Дарэчы, пра казлоў. Беларускаму літаратару, калі ён ня надта лаяльна ставіцца да сённяшняга палітычнага рэжыму, за рэдкім выключэннем амаль няма дзе друкавацца, а чытачу, адпаведна, амаль няма чаго чытаць. Таму такім важным робіцца фактар паветра. Таму надзвычай вырастае значнасць жывых выступаў. Больш за тое, гэтыя імпрэзы збіраюць надзвычайную колькасць публікі. 500-600 чалавек у бітма набітай зале пад час вечарыны паэзіі для сённяшняга Менску – далёка не мяжа. Такая публіка шмат да чаго гатовая: напрыклад, слухаць паэзію без мікрафонаў, калі іх ня знойдзеца з тэхнічных прычынаў. Альбо слухаць чытанае ці сьпяванае слова на пленэры, калі чыноўнікі забароняць пускаць у памяшканьне. Магчымая зьліва пад час выступу, як ні дзіўна, ня стане перашкодай ні паэту, ні публіцы, а сямю-таму нават дадасць энтузіязму (унікаючы галаслоўнасьці, кажу толькі пра здарэнні з уласным удзелам).

Але такая сітуацыя вымагае й іншай паэзіі – больш уважлівай, скажам так, да стыхіі паветра. Катэгорыя лёгкасці, колісь апяяная яшчэ Італа Кальвіна, – вызначальная характарыстыка такіх твораў. Павышаную ролю выконвае анахранічная ў Заходняй Еўропе, але абсалютна натуральная ў нас традыцыйная версіфікацыя. Але традыцыйнасьць гэтая кампенсуецца цэлым шэрагам прыёмаў «завядзеньня» публікі. Вусны выступ вымагае віртуознасьці ў рытміцы. Нечаканая рыфма, адмысловая інструментоўка, гульня словамі, усякая фармальная вынаходлівасць і ўсякае парушэнне чаканьня слухачоў – якасьці, неабходныя нашай сённяшняй паэзіі; неабходныя, перапрашаю, як паветра.

Сучасны паэт можа быць постмадэрністам альбо можа ім ня быць, можа актыўна гуляць з творчасцю папярэднікаў, а можа старанна ўдаваць наіўнасьць (ці нават быць такой «святой прастатою»), можа выклікаць альбо не выклікаць сваімі тэкстамі камічны эффект, – але сама яго паэзія проста ня можа быць пазбаўленая гульнівай стыхіі, яскравасці й запамінальнасці добрага рэкламнага слогану. Я ведаю маладога творцу, які лічыць галоўным крытэрам сапраўднай лірыкі здольнасць добра запамінацца, адразу класьціся на памяць, – і цалкам яго разумею. Ня здолееш прагучаць у дрэнных акустычных умовах і запомніцца з першага праслухоўваньня – другой магчымасці можа ня быць.

Добра яшчэ, што паэтам дапамагаюць пэўныя тэхнічныя вынаходніцтвы. Так, «сродкамі вытворчасці» для маладых літаратараў сталі пэйджэр, а пазьней мабільны тэлефон з магчымасцю дасылаць і атрымліваць «эсэмэскі» – яны й шлюць, збіраючы потым гэтыя пасланні ў больш-менш традыцыйныя паэтычныя кніжкі. Кніжкі, якія рэдка трапляюць у нас на паліцы кнігарняў, часцей трапляюць да чытачоў на прэзентацыях і паэтычных вечарынах – з рук саміх паэтаў, што навучыліся пасьпяхова гандляваць паветрам.

Няцяжка заўважыць, што гэта – нішто іншае, як удасканаленая галубіная пошта, якая здаўна выкарыстоўвала ў міжлюдскіх сувязях паветраную стыхію. І канкрэтная форма напаўнення гэтай стыхіі – верлібрычная размова па мабільніку альбо інтэрнэтам кінутае хайку – рэч другасная. Родавая ж яе адзнака – дзіўнае спалучэнне амаль неспалучальнага: поўная свабода пераадолення прасторавых, часавых, якіх-кольвечы іншых бар’ераў – і жорсткая самадысцыпліна чалавека, які ведае, што за кожнае слова даводзіцца плаціць.

Так, паэзія – гэта дужаньне ў найлягчэйшай вагавай катэгорыі, і найлягчэйшая стыхія – яе матэрыял і, адначасова, законная тэрыторыя. У сьвеце прадказальнай даросласці напісаньне верша выглядае досыць інфантальным учынкам. Тут не спрацоўваюць звыклыя законы логікі, а навуковыя прагнозы бываюць яшчэ

менш годнымі веры за прадказанні сіноптыкаў. Паэт, які піша верш, нагадвае дзіцё, што запускае ў неба паветранага змея: наіўная рызыка адрыву ад зямлі – а далей ад цябе ўжо мала што залежыць. Далей – спрыяльныя ці неспрыяльныя паветраныя масы, у якія трапіш альбо ня трапіш; тое, што яшчэ называецца цудам альбо натхненнем.

Ад цябе залежыць толькі трымаць нітку, трымацца за павадок з аднаго канца, выразна ня ведаючы, хто торгае з другога, хто тут гаспадар, а каго проста вывелі на прагулянку.

Ты, як герой не табой знятага кінафільму, вісіш на вярочнай лесьвіцы, скінутай з верталёту, і яшчэ не вядома, ці здолееш ты па ёй падняцца, затое паверхня зямлі дакладна ўсё далей і далей. Хутка знікае й верталёт, і застаецца адно нікуды не прычэпленая лесьвіца, і ты караскаеся па ёй, покуль яна ляціць у паветры.

Закапаная прыгажуня

На жаль, пасья абвяшчэння вынікаў рэферэндуму 17 кастрычніка Еўропа з беларускага гледзішча выглядае ўсё больш казачна, міфічна й метафарычна. А само гэтае гледзішча робіцца ўсё болей анекдатычным. Вось жа, няма чаго дзівіцца, што я, гаворачы пра Беларусь і Еўропу, буду злоўжываць зьвяртаннем да казак, міфаў, метафараў і анекдотаў.

Першы такі анекдот – чыгуначны – я пачуў яшчэ ў дзяцінстве. Расейская імперыя. XIX стагоддзе. Будаўніцтва чыгункі. Кіраўнік «праекту» генерал Клейнміхель пытаецца ў імператара, як класыці чыгуначныя рэйкі: як у Еўропе альбо шырэй? «На хер шырэй?» – разгублена запытаўся імператар. Але сумленны служака зразумеў рытарычнае пытаньне даслоўна, адзін “хер” быў прыняты за адзінку вымярэння – і шырыня рэек такі выйшла сантыметраў на 15 большаю, чым у Еўропе.

Гэтая розніца праіснавала й да сённяшніх дзён, пра што ведае кожны, хто спрабаваў перасякаць польскую мяжу на ўсход ці захад. А пасья апошняга беларускага рэферэндуму ў мяне не засталася сумневаў, што час, калі на нашай мяжы ня трэба будзе гадзінамі чакаць змены цягніковых колаў, прыйдзе вельмі няхутка. Беларускі палітычны спектакль, як звычайна й бывае са спектаклямі, скончыцца апусканьнем заслоны. Шкада, што ў нашым выпадку гэтая заслона будзе жалезнаю. І Беларусь канчаткова ператворыцца ў такі сабе лабірынт, пазбаўлены вокнаў у Еўропу.

Дарэчы, пра лабірынты. Трэба нагадаць, што, мабыць, адзін з самых антыдэмакратычных афарызмаў усіх часоў і народаў – «Што дазволена Юпітэру, не дазволена быку» – мае прамое дачыненне да Еўропы. Еўропы, якая ўпершыню губляла сваю цнатлівасьць – у постаці гераіні старагрэцкага міфу. Што праўда, афарызм дайшоў да нас у выразна імперскай, рымскай рэдакцыі. Магчыма, лацінская катэгарычнасьць замянае ўбачыць у ім і адваротны, значна аптымістичнейшы бок: усім новым спробам, далікатна кажучы, стратэгіяў Юпітэра наканаваны правал. Што й даводзіць прыклад іншай гераіні старагрэцкай міфалогіі, царыцы Пасіфаі, якая паквапілася на славу сваёй папярэдніцы Еўропы, але нарадзіла на сьвет жудасную пачвару. Вось жа, забываньне гэтай антычнай мудрасьці, якая вучыць нас, што эпоха супергерояў і напаябагоў незваротна

мінула, пагражае зьяўленьнем новых і новых мінатаўраў, лішняе пацьверджаньне чаму – сёньняшняя Беларусь.

Узаемныя стасункі Беларусі й Еўропы нагадваюць мне вядомую казку Шарля Перо «Прыгажуня ў сонным лесе». Той яе эпізод, калі злую фею не запрасілі на агульнае сьвята. З боку феі былі вялікая крыўда й вялікі праклён, у выніку чаго прынцэса ўкалолася (я маю наўвесе – верацяном) і заснула разам з усім царствам. У дзяцінстве мне кідалася ў вочы яўная несправядлівасьць: фею пачалі дэманізаваць яшчэ да таго, як яна зрабіла зло. Мне здавалася: калі б запрасіў кароль з каралеваю тую занадта крыўдлівую фею на сьвята па добраву – і сюжэт казкі разьвіваўся б іначай, хоць, магчыма, і ня так паэтычна.

Як бы цяжка было сёньня не дэманізаваць лукашэнкаўскую Беларусь, рабіць гэтага не выпадае. Бо Беларусь нельга намаляваць ні адной, ні нават дзьвюма фарбамі. Бо цяперашняя Беларусь – гэта ня толькі прэзідэнт, як на мяне, даўно нелігітымны, і ня толькі ягоны электарат, суцэльна ачмураны сродкамі масавай інфармацыі. Нарэшце, гэта ня толькі нашая апазіцыя, што, даўно паразітуючы на сваім супрацьстаяньні рэжыму, ужо ня ў стане ўсьвядоміць сябе без яго. Я кажу пра беларусаў, якім няма калі паддавацца ні пралукашэнкаўскай, ні антылукашэнкаўскай істэрыі, бо яны маюць іншы занятак, яны спакойна робяць справу (кожны – сваю), закладаючы фундамент будучай еўрапейскай дзяржавы.

Гэтае пакаленьне з вядомых прычынаў ня мае пунктаў судакрананьня з рэжымам, але, здаецца, яно нецікавае й Захаду, які мае свой, досыць спрошчаны, стэрэатып беларускага інтэлектуала-апазіцыянера. Гэтаму пакаленьню на сёньня накіраваная роля маргіналаў як у сябе на радзіме, так і ў агульнаеўрапейскім кантэксьце. Гэтаму пакаленьню застаецца адно слаць у нікуды скіраваныя пасланьні – а раптам нехта прачытае. Менавіта пра гэтае пакаленьне й апавядае ніжэйшы паэтычны тэкст, які сам ёсьць такім у нікуды скіраваным пасланьнем:

Чэмпіянат Еўропы*

З кім толькі
ні параўноўвалі Еўропу,
дзяўчынку-каўбоя,
што ўседзела на бычынай сьпіне
максімальна доўга,
аж да самага канца радэа.

Я неяк назваў яе пясочніцаю,
куды не пускаюць беларускіх дзетак
іх нацыянальна непрасунутыя бацькі.
Сёй-той абразіўся параўнаньнем,
хоць, мяркую,
каўбоям і матадорам спадабалася б.

Але я тады думаў
не пра пясочную арэну
палітычнай карыды,
а пра досыць нявінныя дзіцячыя забавы
з саўком
(я пра маленькую рыдлёўку),
пластмасавым самазвалам
ды алавянымі жаўнерыкамі,
калі кожны з нас быў генералам,

*Упершыню верш надрукаваны ў «Дзеяслове» №12.

які толькі пачынаў сваю
пячаную кар’еру.

Што да дзяўчатак, то яны
пераважна рабілі «сакрэты»,
выкопваючы ў пяску ямінкі
і аздабляючы гэтыя дамавінкі
жывымі кветкамі
і (нежывымі) паперкамі ад цукерак і жуек.
Галоўнай часткаю інсталяцыі
быў каляровы кавалачак шкла,
што клаўся паўзверху –
і атрымлівалася *красиво*;
потым «сакрэт» закопваўся,
старанна хаваўся, але так,
каб лёгка было знайсці,
асабліва іншым.

Толькі праз шмат гадоў я зразумеў,
што гэта былі правобразы
нашых будучых інтэрнэт-сайтаў,
вершаў і порназдымкаў,
што мятлікамі ляцяць на святло
і заблытваюцца ў сусветнай павуціне,
у душы прагнучы
звярнуць на сябе хоць якую ўвагу,
ды ўпарта хаваючы
свае сумнеўныя «сакрэты»,
нібы тая Еўропа,
чэмпіёнка радэа,
старая панна,
што так і ня злезла з бычынае сьпіны
для чаго іншага.

Валянцін Акудовіч некалі ўвёў панятка «архіпелаг Беларусь», маючы наўвечце суму асобных выспачак беларускасці ў моры іншароднай культуры. Я казаў бы пра Беларусь як пра брацкія могількі згаданых дзіцячых «сакрэтаў», талентаў, уласнаручна закапаных у пясок, патэнцыйна цікавых любому еўрапейцу, але надта ж старанна закапаных. Казаў бы пра цэлую цывілізацыю мінатаўраў – спадкаемцаў Еўропы, схаваных у сваіх лабірынтах. Сусветная практыка паказвае, што варта толькі капнуць гэтыя лабірынты – і на паверхню выходзіць чарговая крыта-мікенская культура. Вось толькі слова «савок» у вачах большыні па-ранейшаму выклікае асацыяцыі зусім не з рыдлёўкай.

Тым ня менш, паўтаруся, пакаленьне, здольнае да такіх «земляных работаў», ужо вырасла. Магчыма, гэта першае пакаленьне, гатовае раскрываць і тыражаваць беларускія «сакрэты», робячы сябе больш угледнымі ў вачах астатняга сьвету. Гэтае пакаленьне па меры сілаў спрабуе ламаць усякага роду стэрэатыпы: як афіцыйна ў нас насаджаныя антыеўрапейскія, так і пашыраныя на Захадзе антыбеларускія. Уся яго дзейнасьць – гэта суцэльная прапанова як афіцыйнаму Менску, так і беларускай апазіцыі, а таксама людзям на Захадзе па-новаму, шырэй зірнуць на Беларусь і яе месца ў Еўропе. Але пакуль што ад кожнага з іх яно атрымлівае адказ: «На хер шырэй?»

2004 г.

